

Til Belysning af Bornholmernes Opstand mod de svenske 1658.

De danske Kilder.

Af

M. K. Zahrtmann.

Medens der fra svensk Side foreligger i Trykken udførlige Beretninger af Øjenvidner om Begivenhederne paa Bornholm under Printzenskölds Styrelse samt ved og efter hans Drab i Rønne 8. December 1658, ere de samtidige danske Kilder til Skildringen af Bornholmernes Opstand mod deres svenske Herrer i det nævnte Aar faa og fattige. De tvende, utvivlsomt samtidige Optegnelser, som jeg offentliggjør nedenfor, have, saa vidt det vides, hidtil ikke foreligget trykte.

Den betydningsfuldeste af dem er den Fortegnelse over de i Opstanden mest virksomme Bornholmere, hvilken Landsdommer Peder Olsen afgav til den danske Regering, da han strax efter Opstanden var rejst over til København for paa Bornholmernes Vegne at overgive deres tilbagevundne Ø i Kong Frederik den tredjes Hænder¹⁾. Den lyder saaledes:

¹⁾ Skaanske Indlæg 1658.

Jsus * * *

Disse efterskrefne Boringholmske haffuer (nest Gud) Værit fornemste til samme Lands Erøbring at Vinde till hans Konngl. May^{tt} i Dannemarck.

Hasle.

1. Her Poffuell Ancker Sougnepræst til Rydskier och Hasle Sougner haffuer Værit baade i Raad och daad till all denne hans Konngl. May^{ts} tienneste med Toeg, Vagt, Reystning, och endnu flittig besøger Land Vagterne.
2. Jens Kofoed Pederssønn.
3. Niels Gomløse, Byefouget.
4. Riigens Hoffmesters Thienner.
5. Jens Laurssønn, Ridefougett.
6. Aage Svendssønn.
7. Claus Nielsønn.
8. Erland Olluffson.
9. Hans Mathissonn tienner Riigens Hoffmester.

Rønne.

10. Borgemester Claus Kam.
11. Hans Christensønn.
12. Villhum Clausønn. NB. hand skød printzenskiold.
13. Skipper Hans Laurssønn.
14. Skipper Jens Jensønn.
15. Anders Staaeke.
16. Morthen Morthensønn.
17. Olluff Anderssønn.
18. Madz Kofoed Pedersønn.
19. Moegens Thiidemand.
20. Hans Kofoed Oelsønn, frjmand.
21. Claus Kofoed Olsønn.

Haffniæ den 29. Decemb. Ano 1658.

Peder Oelss
mppria.

[Udskrift med en anden Haand.]

Boringholm, nogle som fik K. Benaadinger for deris beviste tienist och troeskab.

Exped. 29. 10b.

Vi have her nedtegnet, Peder Olsen selv medregnet, to og tyve Bornholmere, som særlig udmærkede sig i hine Decemberdage 1658, og som derfor indstilledes til at nyde Kongens Naadegaver. Ved at sammenholde denne Fortegnelse med de kongelige Benaadinger, der expederedes 29. December 1658¹⁾, og som delvis blev tilføjede paa selve Fortegnelsen, kunne vi blandt de to og tyve fremhæve sex, som have haft den betydeligste Del i Bornholms Tilbageerobring fra de svenske.

Forrest staar Præsten Povl Hansen Anker som Opstandens eneste Leder. Først i det følgende Aarhundrede er hans Navn traadt i Skyggen for Navnet paa en af hans Fæller, Jens Pedersen Kofoed, men med Urette. Den foreliggende Fortegnelse slaar uimodsigelig fast, at Povl Anker var Bornholmernes Leder i Opstanden 1658, hvilken han planlagde, og i hvilken han deltog fra først til sidst, virksom i Raad og i Daad frem for alle sine Fæller. Povl Hansen Anker var den Gang en ung Mand omkring de tredive Aar; han var først fire Aar tidligere kommen til Øen som Sognepræst i Hasle og Rutsker. Til Belønning for hans heldige Ledelse af Opstanden skænkede Kong Frederik den tredje ham 11. December 1659 Aa Kirkes Kanonikat, hvormed fulgte Brugsretten til Kannikegaard i Aaker Sogn. Han udnævntes 1685 til Provst for Bornholm og døde i sit Embede 28. Oktober 1697; i sine to Ægteskaber blev han Stamfader til den store bornholmske Slægt Anker (Ancher)²⁾.

Af de øvrige fremhæves paa Fortegnelsen ikkun

¹⁾ Skaanske Registre. VI. Fol. 469—71.

²⁾ St. kgl. Bibl.: Kalls Saml. Fol. Nr. 111. — C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon. Bind I. — Kirkehist. Saml. IV. R. 1. Bind. Kbh. 1890. S. 473.

Villum Klavsen som den, der skød Printzensköld. Han hørte hjemme i Rønne og var gift med en Datter af Byens tidligere Borgmester Peder Hansen Kofoed; for Printzenskölds Drab belønnede Kong Frederik den tredje ham ved 29. December 1658 at tilstaa ham Rabækkegaard i Knudsker for Livstid, fri for Landgilde.

Endnu er der paa Fortegnelsen fire andre, som udmærkedes ved kongelige Benaadinger. Peder Olsen, som hidtil havde været Borgmester i Hasle, beskikkedes 28. December 1658 til at være Landsdommer paa Bornholm med Brugsretten til Gyldensgaard i Østermarker Sogn; desuden tillagdes ham Afgiften af to Gaarde i Nyker og Klemensker (Bjørnegaard) for hans Livstid. Hans Kristensen beskikkedes 29. December til at være Tolder i Rønne og Tingskriver i Vestre- og Nordrøerred. Skipper Hans Lauridsen fik samme Dag for sin gjorte Tjeneste Brev paa at nyde Spidlegaard (Spetalsgaard) i Aaker Sogn i sin og sin Hustrus Levelid, kvit og frit. Endelig fik Jens Pedersen Kofoed samme Dag — et kongeligt Fredebrev, som fritog ham for retslig Tiltale angaaende et Drab, han fire Aar i Forvejen havde begaaet. Hermed maatte han foreløbig lade sig nøje. Kong Frederik den tredje betænkte sig i to Aar, inden han 15. December 1660¹⁾ udnævnte Jens Kofoed til Kaptein i den bornholmske Militi — for øvrigt en Stilling, som hans Fader og Farbroder tidligere havde beklædt — med en Besolding af 200 Rigsdaler aarlig samt den afgiftsfri Besiddelse af Maglegaard i Østermarker Sogn under hans Tjenestetid.

¹⁾ Rentekammerets Exp. Protokol I. Fol. 56. — Bestallingen trykt i Jul. Bidstrup: Stamtavle Kofoed A. Kbh. 1886. S. 182

Paa Grundlag af den foreliggende Fortegnelse tør det da sluttes, at Præsten Povl Hansen Anker var Opstandens Leder og ihærdigste Deltager, mens Jens Kofoeds Bedrifter, højt regnet, kunne sidestilles med Landsdommer Peder Olsens, Tolder Hans Kristensens, Skipper Hans Lauridsens og Rønneborgeren Villum Klavsens.

Om de øvrige Navne paa Fortegnelsen vides der des værre kun lidet eller intet. To anføres som staaende i Rigens Hofmesters Tjeneste; til Forklaring heraf skal her endnu oplyses, at Rigens Hofmester Joakim Gersdorf havde Bornholm med Hammershus i Forlening fra 1651 til 1658 og lod Øen bestyre af sine undergivne uden selv nogen Sinde at sætte sin Fod paa den.

I den anden, utvivlsomt samtidige Optegnelse, som her sandsynligvis første Gang offentliggøres, skildres selve Begivenhederne ved og efter Printzenskölds Drab. Den findes i en lille Dagbog, som bærer Titlen: Fortegnelse Paa adskilligt, som sig paa Børingholm haver tildraget¹⁾. Denne Dagbog er, at dømme efter visse Ordformer, ført af en indfødt Bornholmer; den sidste Indførsel i den er dateret 24. Marts 1685, og Nedskriveren har tydeligvis været bosat paa Øen under Opstanden 1658. Om denne fortæller han følgende:

„An. 1658 d. 8. Dec. om Aftenen bleff Landshøvdingen Johan Printzenskiold skudt til døde udi Rønne aff Hasleboe og deris Medfølgere, og offuer Maaltid i Borge Mester Peder Lauridsens Stue i Rønne, som hand sad offuer Maaltid, udtracht, og ved Jens Søffrensens gard nedskudt, og der effter død hentrechted og lagdt i sine Klæder med Støffle og Sporer paa Raadhusit, og samme Aften bleff hans Secretarjus, Ind-

¹⁾ Den mutilerede Original i Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398 e; en Afskrift i Ny kgl. Saml. Kvart. Nr. 723.

spectoren, Stych Leutenant med flere i fengsell indsat sampt Fendrichen og nogle Soldater paa Landet ihjellslagen.

Anno 1658 d. 9. Decembr. bleff Slotted offuerleffuered for Landshabed, og dj Suenske Masered ud og lagde deris Gevehr, og Landfolched, som daa var tilstede, sig det bemechtigede og plyndrede; som sigis at vere Jens Kofoed Pederss og Claus Kam finge Befhalning offuer Slotted og Landet med deris Anhengere, og den 12. Dec. badis igien af Predichestolen for den danske Konge.*

I denne Dagbog nævnes saaledes, lige som i Peder Olsens Fortegnelse, Jens Kofoed; meget fortæller den dog ikke om ham. De øvrige samtidige bornholmske Beretninger om Begivenhederne ved og efter Printzenskölds Drab ere endnu mere faamælte, saa at de intet yderligere give. De kunne findes som korte Optegnelser i enkelte Slægtbibler paa bornholmske Bondegaarde; én findes i Aaker Kirkebog¹⁾. Fælles for dem alle er, at de slet ikke nævne Navnet paa den Mand, som en senere Tid har gjort til Hovedmanden i hele Opstanden, til „Bornholms Befrier“: Kaptajn Jens Pedersen Kofoed. Hvis Jens Kofoeds Færd virkelig skulde have fortjent al den Virak, Nutiden ofrer paa den, bliver denne Tavshed særlig paafaldende i den Beretning, Rasmus Pedersen Ravn giver i sin haandskrevne „Bornholms Krønike“ (chronica Boringiaca)²⁾. Denne, paa andre Punkter meget omstændelige, Krønikeskriver havde nemlig virket paa Øen som Rektor og Degn i over fyrretyve Aar, da han 1671 indsendte sin Krønike til Kong Kristian den femte som et Bønskrift for de af Misvæxt og tunge Militærbyrder haardt hjemsøgte Bornholmere. Han skildrer

¹⁾ Kirkehist. Saml. IV. R. 1. Bind. Kbh. 1890. S. 471.

²⁾ Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398.

heri bl. a. med varme Ord den unge Raadmandssøn fra Svanike Albret Wolfsens heltemodige Kamp og Død mod de svenske Tropper ved Overfaldet paa Nexø den 9. Juni 1645; derimod nævner han ikke Jens Kofoed. Af hvad han fortæller om Opstanden 1658, er her kun Grund til at anføre, at han opgiver Tallet paa de ihjælslagne Svenskere til otte ialt, Printzensköld medregnet, og henlægger deres Drab til den 8. December samt den paafølgende Nat.

De med Jens Kofoed samtidige Bornholmere have saaledes ikke haft mange Ord til overs for hans Færd. Lige overfor Eftertidens Forgudelse af denne Mand er hans Samtids Tavshed talende. Den synes at have ment: jo mindre der tales om ham, des bedre.

Endnu maa en samtidig, ret mærkelig Beretning omtales. Den udgik fra Trykken i København den 28. Januar 1659 som et lille Flyveskrift i Kvart med Titlen: Wiedererlangung der Insul Bornholm. Det er affattet paa tysk og dateret København den 22. December 1658, altsaa kun to Uger efter Printzenskölds Drab, om hvilket den første Efterretning var naaet til Hovedstaden Dagen forud ad Søvejen, rimeligvis overbragt af Bornholmernes Udsending Peder Olsen, som den 20. December var afrejst fra Bornholm. Flyveskriftet fremtræder som den danske Regerings Forsvar for Bornholmernes Opstand og Øens Tilbagevenden under den danske Krone; at dømme efter det tyske Sprog og hele dets Tendens har det været bestemt til Uddeling i fremmede Lande. Det vrimler af lidenskabelige Udtalelser om Svenskernes Barbari, dyriske Vildskab, Jærn- og Slaveaag, for hvilket det drager Kong Karl Gustaf til Regnskab; og den Forbitrelse, som skaffer sig Luft i disse Udbrud, præger

Skriftets Indhold helt igjennem. Det er et Partiindlæg fra den danske Regerings Side, skrevet borte fra Skuepladsen for Opstanden af en med de bornholmske Forhold personlig ukendt Regeringstjener midt under Svenskernes Belejring af København. Baade dets Tendens og Stedet og Tiden for dets Affattelse hindre, at man kan fæste Lid til dets Angivelser; hvor disse kunne jævnføres med paalidelige Vidnesbyrd, vise de sig gjennemgaaende overdrevne, unøjagtige, fulde af Misforstaaelser og af Fejl. Dette vil kun kunne paavises i en indgaaende Skildring af Svenskernes Herredømme paa Bornholm.

For øvrigt finder man i et Flyveskrift af denne Art ikke mange Enkeltheder berørte; om selve Katastrofen meddeles kun, at de sammensvorne Bornholmere skød „Printzen Scholl“ og nogle ham ledsagende Officerer ihjæl den 8. December i den lille By „Rulle“ [Forfatteren kender end ikke Byens ærlige Navn Rønne]; derpaa stormede de det to Mil fra Byen liggende Slot Hammershus og fik det overgivet, hvorved de fik 130 svenske Soldater og nogle Kanoner samt Artilleriofficerer i deres Magt; herefter rensede de hele Øen for Svenskere og gav sig ved deres Afsendinge atter ind under den danske Konges Beskyttelse. Forfatteren er i disse Angivelser lige uheldig som Historiker og som Geograf. Alene Printzensköld blev nedskudt i Rønne den 8. December, mens hans Ledsagere toges til Fanger; derimod dræbtes en svensk Furér med sex Soldater den følgende Nat af Bønderne ude paa Landet [i Følge den ovenfor trykte Dagbog, jævnført med Ravns Chronica]; Hammershus blev ikke stormet, men dets svage svenske Besætning overgav sig uden Sværdslag; hele den svenske Artilleri-

besætning bestod af, siger og skriver, én Lieutenant uden menigt Mandskab [Printzenskölds Brev af 18. November til Kong Karl Gustaf]¹⁾. I det tvetydige Udsagn, at Øen blev rensat for Svenskere — „von den Schweden gereinigt“ —, findes ingen Hjemmel for Sagnet om „den store Svineslagtning“.

Alt i alt har dette Flyveskrift kun Værd som et politisk Journalistindlæg i den standende Krig mellem Danmark og Sverig.

Fjerne vi os nu i Tiden fra Opstanden 1658, behøve vi kun at gaa lidt over halvhundrede Aar frem for at træffe paa to meget udførlige bornholmske Beretninger om de ved Opstanden forefaldne Begivenheder, nemlig Prinsenskjoldsvisen og den Relation, som bærer Jens Kofoeds Forfatternavn.

Prinsenskjoldsvisen udgives for at være „forfattet paa Bornholm Aar 1659“. Den kendes tidligst i Afskrifter fra 1720—30²⁾ og kan antages at være sunget paa Øen omtrent fra Aarhundredets Begyndelse; den anvendte Melodi, der nu findes nedtegnet i to forskellige Varianter i Frederik Bruns „Bornholmske Melodier“, er derimod tydeligvis langt ældre. Visen er aldeles forbløffende usandfærdig. Vi skyldte denne Vise den bekendte Fabel om „den store bornholmske Svineslagtning“, ved hvilken 965 svenske Soldater Natten mellem den 8. og 9. December 1658 skulle være blevne myrdede under deres Søvn rundt om i Øens Bøndergaard, mens 600 skulle være blevne gjorte til Fanger ved Hammershuses Overgivelse den følgende Dag. Den historisk godtgjorte

¹⁾ Handlingar rör. Skandinaviens historia. 39. Bind. Stockh. 1858. S. 422.

²⁾ Gl. kgl. Saml. Kvart. Nr. 3227 b og Oktav. Nr. 3597.

Sandhed er herimod¹⁾, at Printzensköld kun førte 120 Mand med sig til Øen og aldrig fik Forstærkning; af disse 120 Mand var endda ved Opstandens Udbrud kun Halvdelen vaabenføre Soldater, de øvrige dels syge, dels uøvede; til at betjene Slottets Kanoner havde Printzensköld maattet antage otte Bornholmere, da han af svenske Artillerister kun havde én Lieutenant. Kommer hertil, at Slottet var i den Grad forfaldent, at han havde maattet udbedre dets Mure med Tørv i Mangel af bedre Materiale, og at han kendte Bornholmernes Hu til Opstand og alt den 18. November forudsaa de kommende Begivenheder og Sandsynligheden af sit eget Fald, da faa vi et Billede af, paa hvor svage Fødder den svenske Besiddelse af Bornholm hvilede, den Gang Opstanden brød løs.

Efter denne Oplysning om, hvorledes Prinsenskjoldvisen af de virkelig tilstedeværende 120 svenske Soldater gjør 600 Fanger og endda slagter 965,

„som nu kold ere og ganske stiv
og alle er skilt ved deres Liv,“

kan jeg rolig forbigaa det øvrige Indhold af dens 148 Vers i Tavshed. Den afgiver et haandgribeligt Exempel paa, hvor kort et Aaremaal der kræves til Dannelsen af de mest fabelagtige Sagn i Folkemunde. Trods dette var dens Indhold endnu for en Snes Aar siden god Historie; blandt andre har P. N. Skovgaard derpaa bygget sin „Bornholms Saga“ (Aalborg 1834) og Frederik Barfod sin Beretning i „Fortællinger af Fædrelandets Historie“. Sagnannelsen er ikke helt saa uforklarlig, som den strax kan synes. Der dræbtes nemlig virkelig en Gang 1200

¹⁾ Handl. rör. Skand. hist. 39. B. S. 422.

Mand svenske Tropper i én Nat paa eller ved Bornholm under Jens Kofoeds egne Øjne, men dette skete først tyve Aar efter Opstanden, nemlig i Natten mellem den 4. og 5. December 1678, da en stor svensk Transportflaade forliste under Bornholms Kyst, hvorved 1200 Mand druknede. I November 1679 led Svenskerne atter et stort Skibbrud under Øen, hvorved omtrent 3000 Mand skulle være omkomne¹⁾. De ilanddrevne Lig fra disse Skibbrud ere sandsynligvis blevne begravede i store Fællesgrave paa de nærmeste Kirkegaarde. Ved at lade sin livlige Fantasi henføre Fortællingen om disse svenske Mandefald og de svenske Fællesgrave til Aaret 1658 kan den senere Folkesanger være kommet til sin „Lystig Historiske Viise om dend Svendske Herre, som heede Printzens Schiold“.

Sagndannelsen i Prinsenskjoldsvisen lærer os at være forsigtige i at fæste ubetinget Lid til den under Jens Kofoeds Navn gaaende Relation om Opstanden 1658, hvilken snarere synes yngre end ældre end hin Vise. Den findes første Gang omtalt 1735, da Ludvig Holberg gjorde den vide bekendt ved at indføre den noget nær fuldstændig i tredje Bind af sin „Danmarks Riges Historie“. Herfra findes den gjenoptrykt i Thurahs „Beskrivelse over Bornholm“, 1756, og i tredje Bind af Pontoppidans „Den Danske Atlas“, 1767. Holberg havde ikke set det originale Haandskrift til denne Relation og angav ikke, hvorfra han havde den af ham benyttede Afskrift. Selve det originale, af Jens Kofoed selv forfattede Haandskrift er sporeløst forsvundet, — om det nogen Sinde har existeret. Der er god Grund til at tvivle herom, da alle de existe-

¹⁾ Thurah: Beskr. over Bornholm. Kbh. 1756. S. 263—68.

rende Afskrifter synes tagne paa anden, tredje Haand; intet af dem angiver, hvor selve Jens Kofoeds Haandskrift fandtes opbevaret, intet af dem antyder, at Afskriveren har haft dette for sig. Det er lige saa mistænkeligt, at dette værdifulde Dokument, hvilket saa mange have ønsket at eje i Afskrift, har kunnet forsvinde sporløst, som at ingen nogen Sinde synes at have haft det mellem Hænder.

Denne Mistanke til Jens Kofoeds Forfatterskab bestyrkes ogsaa paa anden Vis. Hele Relationens Form vækker Tvivl; den er ingen Indberetning eller sligt, da den intet Steds bærer noget som helst Spor af at være stilet til nogen som helst; den er ingen Dagbog, ført under selve Begivenhederne, da forskellige Dages Begivenheder omtales ud i ét; den kan kun karakteriseres som en Beretning, Jens Kofoed af egen Drift skal have skrevet efter Opstandens Slutning. Men dette er lidet troligt; Jens Kofoed var næppe synderlig skrivekyndig, opdraget som han var i Soldaterlivet. En af hans samtidige, den højest stillede Officer i Bornholms Milits, Major Kristian Makkabæus til Skovsholm, anfører lejlighedsvis, at han (Makkabæus) „som en ukyndig Mand ikke kunde læse eller skrive videre end af Sædvane sit Navn tegne“; Jens Kofoeds Skriveævine var næppe synderlig større. Relationens Underskrift: „Testerer J. Kofoed“, vækker Tvivl, da Jens Kofoeds Underskrift paa andre bevarede Dokumenter bærer hans fulde Navn: Jens Kofoed Pedersen. Relationens Indhold bærer i intet Præg af den Egenskab, der var den fremherskende i Jens Kofoeds Karakter, saaledes som denne kendes; Manglen paa Ævine til at holde sit lidenskabelige Sind i Aye kendetegner Jens Kofoed, baade da han i en Alder af sex og

tyve Aar dræbte en af sine jævnaldrende¹⁾, og da han, lige fyldt halvtredsindstyve Aar, „som en hidsig og de Svenske spindefjendsk Mand“ vilde „absolut massakrere alle i Land komme“ fra den svenske Flaades Skibbrud under Bornholm 1678 og nægtede „meget stærkt og rude“ at lystre sin Chef, Vicekommandant von Dehns modsatte Ordre²⁾. En saa hidsig Krigsmand som Jens Kofoed kan ikke have forfattet den foreliggende Relation. Dette bekræftes yderligere af dennes Sprog; man sammenligne det f. Ex. med Sproget i det ovenfor trykte Udtog af en Dagbog, ført af en med Jens Kofoed samtidig Bornholmer, og man vil let kunne se, at Relationen, i Følge hele dens Sprogmaade, maa henføres til det attende Aarhundrede, i Stedet for til Midten af det syttende. Ganske vist er Relationen os kun overleveret af sildigere Afskrivere; men i deres Penne vil det syttende Aarhundredes Sprogs Særpræg dog ikke kunne være gaaet saa ganske og aldeles til Grunde.

Jeg tror derfor, at denne Relation med Urette bærer Jens Kofoeds Navn; at den er forfattet i den første Tredjedel af det attende Aarhundrede efter den mundtlige Overlevering i Jens Kofoeds Slægt, saaledes at den i sin ældste Affattelse omtaler Jens Kofoed i tredje Person [som i Urnes Afskrift]³⁾; at saa en eller anden Afskriver, for at gjøre den ydermere troværdig, har til-

¹⁾ Skaanske Registre VI. Fol. 470. — Jul. Bidstrup: Stamtavle Kofoed A. Kbh. 1886. S. 181.

²⁾ Kofoeds Beundrer, Amtmand J. C. Urne, bruger de citerede Udtryk. — Ny kgl. Saml. Kvart. Nr. 726 b. — Atter 1679 havde Kofoed en Tvist med Oberstlieut. Fischer, som synes at have medført hans Arrestation, og hvilken Kong Kristian V. 2. April 1679 forlangte undersøgt og forelagt sig til Afgjørelse. — Gl. kgl. Saml. Kvart. Nr. 3227 b.

³⁾ Universitetsbibl. Additamenta. Kvart. Nr. 342.

føjet den bekendte Underskrift: „Testerer J. Kofoed“¹⁾, ganske som en Afskriver af Prinsenskjoldsvisen har tilføjet denne den vitterlig usande Bemærkning: „Forfattet paa Bornholm Aar 1659“; og at Relationen senere er yderligere forbedret ved, at Jens Kofoed indføres som skrivende om sig selv i første Person [som i Holbergs Afskrift]. Man tog det nu en Gang ikke saa nøje i forrige Aarhundrede med den Slags „Forbedringer“ af Historien; og medens en Bevægelse gennem slige Forbedringer i Afskrifterne fra tredje til første Person i Omtalen af Jens Kofoed er let forklarlig, findes der ingen tilfredsstillende Forklaring paa en Bevægelse i modsat Retning fra første til tredje Person.

Vil man nu søge efter den sandsynlige Forfatter af denne Relation, findes der af positive Angivelser kun én, nemlig hos P. N. Skovgaard, som skriver: „Jeg har fuldkommen paalidelig Vished om, at dette Stykke [Relationen] er sammenskrevet af en Præst ved Navn Klemens Tank til Østermarie“²⁾. Hvor store Fortjenester nu end Skovgaard har indlagt sig af Bornholms Historie og Topografi, knytter der sig dog til hans Navn netop som historisk Skribent Mindet om det mest æreløse Falskneri, dansk Historieskrivning kan fremvise, i det han har søgt at paalyve Kong Kristian den anden Skyld for Fadermord og til den Ende nedskrev paa Pergament i det sextende Aarhundredes Stil en Beretning om et sligt Giftmord paa Kong Hans og nedgravede den i et Blyhylster paa et Sted i Aalborg, hvor Udgravninger

¹⁾ En Afskrift — Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398 e — lader endog „Niels Gomeløs, Jens Kofod, Claus Kam, Poul Ancher“ gjøre deres Saligheds Ed paa Relationens Sandhed.

²⁾ Bornholms Saga. Aalborg 1834. S. IV.

snart atter maatte bringe den frem for Dagens Lys. Skovgaards Udsagn er derfor af tvivlsom Værdi. Men naar han er i den Grad forvisset om Relationens Falskhed, at han ganske blind styrter sig hovedkulds ind i Prinsenskjoldvisens endnu større Usandheder, har han dog vist nok haft vægtige Grunde hertil. Desuden stemmer hans Forfatterangivelse godt overens med de Slutninger, som man ud af selve Relationen ledes til angaaende Tiden og Stedet for dens Affattelse. Den skriver sig øjensynlig fra en Kreds, der havde staaet Jens Kofoed nær; og det er rimeligt nok, at Kofoeds store Slægt, særlig hans anden Hustru, Elisabet Akeleje, der levede paa Maglegaard i Østermarker Sogn lige til sin Død 1739, kan have henvendt sig til Hr. Klemens Tank, som 1715, fire og tyve Aar efter Kofoeds Død, blev Præst i dette Sogn, for at faa skrevet en Relation om Jens Kofoeds Bedrifter, saaledes som hans Enke endnu mindedes disse efter sin afdøde Ægteherres Fortælling. Nærmere kan Forfatterspørgsmaalet ikke løses.

Selv om Relationen saaledes kun ad Omveje kan føres tilbage til Jens Kofoed, beholder den dog et vist Værd, særlig da de andre danske Kilder ikkun flyde sparsomt. Den giver et Billede af, hvilken Del Jens Kofoed i sit senere Liv har tillagt sig selv i Begivenhederne 1658. Men, som Holberg, at lægge den alene til Grund for en Skildring af disse, er ikke god Historie. Jens Kofoed var selv i høj Grad Part i Sagen, dertil af et opfarende, lidenskabeligt Sind, lidet skikket til at give en upartisk og ædruelig Fremstilling af Opstanden. Ham kan det let tilgives, at han har set Navnet Jens Kofoed hæve sig frem over det hele; men en historisk Forfatter kan det ikke tilgives. Dette bliver klart, saa

snart man sammenligner Relationen med Peder Olsens magre Fortegnelse. Af de to og tyve fortjenstfulde Bornholmere, som ere opførte paa denne, finde kun ti en mere end kneben Plads i Relationen om Jens Kofoeds Bedrifter; Hans Kristensen, hvis Fortjenester hædredes særlig med Tolder- og Tingskriverembederne i Rønne, og Kofoeds Søstermand Villum Klavsén, hvis udmærkede Fortjenester skaffede ham den afgiftsfri Besiddelse af Rabækkegaard for Livstid, nævnes end ikke i Relationen. Denne udfyldes ganske og aldeles af Jens Kofoed, „som for sin Person af yderste Formue haver efterkommet“ Haandhævelsen og Forsvaret af de fattige Bornholmere, som en Kongens Øvrighed kunde gjøre det; og kun i Ny og Næ, i knappe, intetsigende Sætninger, nævner den Præsten Povl Hansen Anker, den Mand, der efter sin Samtids Vidnesbyrd var virksom frem for alle andre fra først til sidst i Bornholms Befrielse som Opstandens Leder og Sjæl. Holberg har ikke haft Jesper Oldfux bag sin Stol, den Gang han afskrev denne Relation som god Historie. Den skyldes det, at Nutiden næsten helt har glemt Povl Anker, hvis Minde som Opstandens Leder dog endnu midt i forrige Aarhundrede levede paa Bornholm¹⁾.

Senere danske Historikere have dels som Holberg udskrevet Relationen, dels som Skovgaard fulgt Prinsenskjoldsvisen uden at føje noget væsenligt nyt til. Først i Aar har Dr. J. A. Fridericia skænket os en værdifuld Fremstilling, der hviler paa en indgaaende kritisk Jævn-

¹⁾ „Det fortælles af ældgamle, at de bedste Overlæg og Raad udfløde fra Hr. Povl Anker“, skrev J. C. Urne kort efter 1756. — Ny kgl. Saml. Kvart. Nr. 726 b.

førelse af saa vel de danske som de svenske Kilder¹⁾. Jeg kan imidlertid ikke følge ham i at gjøre Jens Kofoed til den aktive Leder af Opstanden; jeg tror tvert imod i det foregaaende at have givet et fuldgyldigt Bevis for, at ene Povl Anker ejer Æren for at have ledet Opstanden, aktivt i Handling som passivt i Raad, og for, at kun en Række sammenstødende Omstændigheder i forrige Aarhundrede, navnlig Holbergs Fremdragning af den kofoedske Relation, har bragt Jens Kofoeds Navn frem foran første Række. Lige saa lidt kan jeg følge Fridericia i, at Forestillingen om den saakaldte Svineslagtning under sine kolossale Overdrivelser gemmer den historiske Kærne, som næppe kan betvivles, at de ved Hammershuses Overgivelse tilfangetagne svenske Soldater, efter at være fordelt til Arbejde omkring hos Bønderne, bleve aflivede efterhaanden, hvor mange og paa hvad Maade kan nu ikke afgjøres. Paa dette vigtige Punkt maa en nøjere Imødegaaelse endnu være mig tilladt.

Fridericias Fremstilling hviler her paa den svenske Sekretær Taubenfeldts Indberetning fra Malmø af 17. Februar 1659 til Karl Gustaf om, hvad tre fra det bornholmske Fangenskab i samme Maaned borttrømte Svenskere havde meddelt ham²⁾. Heri siges, at Bornholmerne have fordelt de ved Hammershuses Overgivelse fængslede svenske Soldater iblandt Bønderne „til at arbejde hos dem, hvilke de efterhaanden, naar det saa dem lyster, tage af Dage og drive dermed deres Kurtzvil“. Fridericia finder denne Beretnings Troværdighed støttet ved en Ytring i et Brev fra en unævnt, skrevet 1659 til

¹⁾ Adelsvældens sidste Dage. Kbh. 1894. S. 391 ff.

²⁾ Handl. rör. Skand. hist. 39. Bind. S. 426.

den nævnte Taubenfeldt, hvori udtales Frygt for, at man i Skaane skal „procedere med os paa den bornholmske Vis“. Denne Ytring kan imidlertid, ligesom Forestillingen om Svineslagtningen, fuldt saa vel hentyde til Printzenskölds eget og de syv andre Svenskeres Drab 8. og 9. December, som til senere Myrderier. For disse haves i Virkeligheden kun de tre Flygtningers Udsagn som Hjemmel.

Et fuldt Modbevis mod dette kan nu ikke føres. Vi vide kun, at hele den svenske Besætning paa Øen oprindelig udgjorde 120 Mand, men at Printzensköld 18. November kun kunde mønstre en Garnison af 60 vaabenføre Soldater, mens Resten af Mandskabet var ubrugelig paa Grund af Sygdom og Uduelighed til Vaaben-tjeneste; at otte Svenskere faldt for Bornholmernes Vaaben inden Slottets Overgivelse; at den Afdeling Ryteri, som den svenske Galiot „Spes“ 27. December bragte til Øen, toges til Fange sammen med Skibets Besætning; at de hollandske Skibe, som bragte de danske Tropper til Øen i Januar 1659, førte en Del svenske — i Følge Taubenfeldts nævnte Indberetning en Toldinspektør, to Officerer og omtrent 40 menige Soldater — tilbage til København, medens Printzenskölds Hustru og Børn, Landsskriveren og to Officerer endnu i Februar holdtes fængslede paa Øen sammen med Resten af de menige Soldater; og at af disse i det mindste de førstnævnte sikkert kunne antages senere at være komne tilbage til Sverig¹⁾. Den kofoedske Relation fortæller kun i al Almindelighed om Fangerne, at de blev overskikkede til Frederik den tredje med den hollandske Flaade, som havde ført den danske Besætning til Bornholm.

¹⁾ (Svensk) Hist. tidskrift. VIII. Stockh. 1888. S. 336.

Det er naturligt, at de svenske Krigsfanger paa Øen ere blevne behandlede haardt, og at enkelte mislykkede Flugtforsøg kunne have ført Flygtningernes Drab med sig. Imidlertid tyder den Omstændighed, at de tre svenske Fanger — en Mand af Hammershusets Garnison, en Rytter af Tropperne og en Mand af Besætningen paa „Spes“ — kunde lykkelig flygte fra Øen, just ikke paa et usædvanlig strængt Fangenskab. I en eller flere af disse Flygtningers Munde fremtræder nu Fortællingen om de til Fangenskabet knyttede Myrderier tydeligvis som gjengivende blotte Rygter, tilmed i en særlig hadefuld Form (se foranstaaende Citat)¹⁾; den belægges ikke med et eneste Exempel. Slige Rygter spirede frodig frem i hine Krigsdage; allerede 21. December 1658 fortaltes det i København, at Bornholmerne havde „slet paa Landet ihjelslaget alle de Svenske, som der vare“²⁾, mens det foreliggende svenske Rygte, i direkte Modstrid hermed, først henlægger Myrderierne til Januar 1659. Ligefrem modbevises kan det, som sagt, ikke; men under Hensyn til, at Bornholmerne under selve Opstandens Ophidselse havde vist sig besindige nok til kun at udgyde nogle faa Svenskeres Blod, kan et sligt Rygte, der ikke finder nogen utvivlsom Støtte andet Steds, ikke bevise, at de samme Bornholmere koldblodigt have myrdet deres værgeløse Fanger, efter at Opstanden var heldig fuldbragt. Et sligt Myrderi vilde vel nok findes omtalt andet Steds i Samtiden, hvis det havde fundet Sted;

¹⁾ Det citerede Stykke om Fangernes Behandling er udeladt i en Afskrift i det svenske Rigsarkiv af Flygtningernes Meddelelser. (Svensk) Hist. tidskr. VIII. S. 335. Den svenske Afskriver har rimeligvis betragtet det som uhjemlede Rygter.

²⁾ Hjøring: Leyrs Krantz. Kbh. 1660.

Bornholms Forhold var jo endnu længe Gjenstand for Omtale, inden Øen ved Traktaten i Stockholm 3. Juli 1660 atter knyttedes uadskilleligt til den danske Konge.

De Synspunkter, jeg her har søgt at hævde, ville formenelig vinde i Styrke i en indgaaende Skildring af Begivenhederne paa Bornholm 1658 i Sammenhæng. I Betragtning af det korte Tidsrum, der skiller disse Begivenheder fra vor Tid, er det et besynderligt mystisk Slør, der hidtil har skjult dem for vort Blik. Fridericias nævnte Værk har bragt et langt klarere Dagslys ind over dem end nogen af de hittidige Monografier. Helt draget til Side er Sløret dog ikke endnu, og jeg haaber at faa Lejlighed til senere at yde min Skærv hertil i en monografisk Fremstilling af Svenskernes Herredømme paa Bornholm. Forud for en saadan maatte der, under de givne Forhold, gaa, hvad her er forsøgt, en Redegjørelse for, hvilken Grad af Troværdighed der tilkommer hver enkelt af de foreliggende danske Kilder.